

„Mi célod volt más, mint az emberiség boldogítása?”

BESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF HALÁLÁNAK
150. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

21

Bibliotheca Humanitatis Historica

A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai

Főszerkesztő

TOMKA GÁBOR

Szerkesztőbizottság

Baják László

Debreczeni-Droppán Béla

Orgona Angelika

Pető Zsuzsa

Serfőző Szabolcs

Szegedy-Maszák Zsuzsanna

Vida István

„Mi célod volt más, mint az emberiség boldogítása?”

BESZÉDEK ÉS TANULMÁNYOK
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF HALÁLÁNAK
150. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

Szerkesztette

Cieger András • M. Lovas Krisztina

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, 2023

Felelős szerkesztő: Böröczki Tamás
Korrektor: Campos Mária
A kötetben közölt illusztrációkat összeállította:
Gödölle Mátyás és Lengyel Beatrix
Borítóterv: STÉG Design / Vincze Judit
Kötetters, tördelés, nyomdai előkészítés: Lipót Éva

© Magyar Nemzeti Múzeum, a szerkesztők,
a szerzők és a fényképek jogtulajdonosai, 2023

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
elektronikus közzététel, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
csak a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásával megengedett.

Felelős kiadó: L. Simon László főigazgató
Nyomta és kötötte a Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

mnm.hu

ISBN 978 963 649 007 2
ISSN 1215-0487

TARTALOM

Előszó (<i>Cieger András – M. Lovas Krisztina</i>)	7
--	---

EMLÉKBESZÉDEK

SZABÓ TAMÁS	13
KÁSLER MIKLÓS	15
FREUND TAMÁS	19
L. SIMON LÁSZLÓ	23

TANULMÁNYOK

VÖLGYESI ORSOLYA	
A fiatal Eötvös	
<i>Irodalmi pályakezdés és közéleti szerepvállalás az 1830-as években</i>	33
BÁRÁNY ZSÓFIA	
„Sajátos és különcnek tartott véleménye”	
<i>Eötvös József és a reformkori egyházpolitika</i>	55
CSORBA LÁSZLÓ	
„Indulj el egy úton, én is egy másikon...”	
<i>Eötvös és Széchenyi politikai kapcsolatai a reformkorban</i>	73
HERMANN RÓBERT	
Eötvös és Szemere: a nagy utazástól az első felelős kormányig (1836–1848)	103

DEÁK ÁGNES

„...czim nélkül is a haza aristocratáihoz tartoznának”

Eötvös József és Dessewffy Emil konfliktusokkal teli barátsága 127

CIEGER ANDRÁS

„Te még mielőtt ismertelek volna reám már mint
gyermekre nagy befolyást gyakoroltál”

Eötvös József és Lónyay Menyhért ellentmondásos barátsága 151

DEVESCOVI BALÁZS

Miért olvassunk Eötvös-regényeket? 171

GÁNGÓ GÁBOR

Eötvös József és a neológ izraelita közvélemény
1868–1870-ben 193

TAMÁS ÁGNES

Eötvös mint politikus – egy nem szokványos
politikusportré 213

M. LOVAS KRISZTINA

Eötvös József halálának évfordulója alkalmából rendezett
megemlékezések a dualizmus korában 241

ELŐSZÓ

„Atyám tegnap este 11 órakor meghalt. Nyugodtan, fájdalom nélkül elszenderült. Itt virrasztok szobája mellett, melyben kiterítve fekszik, [...] valószínűleg első, és utolsó, ki igazán megértett. Jó atyám! Ha néha félreértettük egymást, úgy az csak a különféle korszaknak, melyben nevelkedtünk és különböző korunknak tulajdonítható. Bocsáss meg, hogy ha néha szenvedélytől elragadtatva, nem bírtam felfogni magas szellemedet, s belátni a nemes indokokat, melyek vezettek. Mi célod volt más, mint az emberség boldogítása? Mi más indok vezetett, mint az emberszeretet? S ha volt jutalmad, úgy mi más volt az, mint a tudat, hogy kötelességedet teljesítetted?” Így vallott 1871. február 2-án elhunyt édesapjáról, báró Eötvös Józsefről (1813–1871) fia, aki később maga is fényes tudósi és közéleti pályát futott be. Eötvös Loránd megrendítő hitvallásának egy mondatát választottuk kötetünk címéül.

A mindennapos politikai küzdelmekben és a megfeszített hivatali munkában felőrldő apát valóban magasztos célok vezették: szépíróként, politikai gondolkodóként és miniszterként a 19. századi magyar liberális nemzedék kiemelkedő alakja volt, aki szűkre szabott földi pályafutása során maradandó életművet alkotott: írásai, gondolatai és tettei mély és hosszú távú hatást gyakoroltak a polgárosodás útján elindult ország kultúrájára. Tartozunk tehát emlékének azzal, hogy időről időre felelevenítjük alakját, és átgondoljuk az őt foglalkoztató dilemmákat. Am ennél is fontosabb, hogy méltó módon megadjuk számára a végtisztességet.

Ennek napja érkezett el 2021. november 6-án, amikor ünnepélyes gyászszertartás keretében visszatemették eredeti nyughelyére báró Eötvös József földi maradványait a második világháború idején feldúlt és kirabolt, ám nemrégiben helyreállított Szapáry–Eötvös-kápolna sírboltjába Ercsiben. Szabó Tamás polgármester köszöntő szavai után az ünnepi gyászmisét Spányi Antal, a Székesfehérvári Egyházmegye püspöke celebrálta a Jubileumi Eötvös Kórus kíséretével. Méltató beszédet mondott Kásler Miklós, az Emberi Erőforrások Minisztériumának minisztere. Ezt követően Eötvös és nagyszülei földi maradványait az 1871-es temetést megidéző, korhű halottaskocsi vitte végső nyughelyükre, a kápolna kriptájába. A gyászszertartás után Freund Tamás, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke és L. Simon László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója mondott búcsúbeszédet. Kötetünk első részében ezeket a beszédeket közöljük elhangzásuk sorrendjében.

De miért is volt szükség az újratemetésre? Az 1828-ban báró Eötvös József anyai nagyanyja, Szapáry Julianna grófnő által építtetett kápolna, ahová végakarátának megfelelően Eötvös Józsefet is eltemették, valamint a kápolna mögött található, Ybl Miklós tervei alapján 1879-ben közadakozásból épült obeliszk a második világháború után szinte teljesen elpusztult. A kriptát többször feltörték és kifosztották, ezért Eötvös József és nagyszülei csontjait az 1960-as években helyi lakosok az Ercsi központjában álló, 1961-ben emelt Eötvös-szoborhoz helyezték át. A kápolnát végül 2016-ban helyi közadakozásból, önkormányzati pályázatból és a katolikus egyház révén összegyűjtött forrásokból a Forster Központ koordinálásában, az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával újították fel, megmentve ezáltal az épületet a teljes pusztulástól.

A műemléki védetség alatt álló Szapáry–Eötvös-kápolna és -obeliszk, valamint a kápolna mögötti meredek partoldalon található régi Mária-kegyhely, ahová egykor szőlőművesek és dunai hajósok jártak imádkozni, az ercsi római katolikus egyházközség tulajdona. A hagyomány szerint a kegyhely közelében fakadt forrásvíz mellett a helyiek már a középkorban szobrot állítottak Szűz Mária tiszteletére, majd itt helyezték el azt a Mária-kegyképet, amelyet egy Ercsiből származó jobbágy vásárolt csodás gyógyulása emlékéül 1756 körül. A kápolnát báró Eötvös József anyai nagyanyja, báró Lilien József felesége, Szapáry Julianna grófnő építtette férje végső nyughelyéül. Őt magát szintén itt temették el 1831-ben. A birtokot leányuk, Lilien Anna bárónő örökölte, aki báró Eötvös Ignác császári és királyi kamarás, főtárnokmester és főispán felesége lett 1807-ben. Fiuk, báró Eötvös József, az 1848-as Batthyány-kormány, majd az 1867-es Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság elnöke ifjúságának legszebb éveit töltötte Ercsiben anyai nagyszüleinél, ahol Lilien József báró angol példa nyomán racionalizált mintagazdaságot hozott létre olajmalommal, szeszgyárral, sörfőzővel és juhászattal. Itt nevelkedett a fiatal Eötvös édesanyja, Lilien Anna bárónő irányítása alatt, akinek révén gazdag német műveltségre tett szert. A gimnázium utolsó két osztályát már a budai gimnáziumban végezte el, majd 1828 és 1831 között a pesti egyetemen jogi tanulmányokat folytatott, ám nyaranta gyakran tért haza Ercsibe, ahol barátaival a családi kastély mellett épült kis házban sokat vendégeskedett. Itt folytatott világmegváltó beszélgetéseket irodalomról, történelemről és politikáról legjobb barátjával, Szalay Lászlóval, valamint Pulszky Ferencel és Lukács Móriccal.

Az újratemetés napján a 150 évvel ezelőtti gyászszerterítést kívánták felidézni a szervezők Ercsi város polgármesterének kezdeményezésére. Az eredetihez nagyon hasonló fekete, ló vontatta halottaskocsira helyezték a három koporsót. Innen, a gyászmisének otthont adó Nagyboldogasszony-templomtól gyalog tette meg a gyászoló közönség az utat a Duna partján magasodó Szapáry–Eötvös-kápolnához. A kápolna ma már teljes pompájában tündököl. Köszönhető ez Ercsi önzetlen polgárainak

is, akik már a 2016-os felújítás előtt, saját maguk igyekeztek megtisztítani a kápolnát és környezetét a vadul burjánzó növényzettől.

A Magyar Nemzeti Múzeum és Ercsi Város Önkormányzata a kápolnában rendezett tablókiállítással, valamint egy virtuális Eötvös-kiállítással (<https://museumap-gallery.mnm.hu/eotvos-jozsef>) emlékezett hazánk első vallás- és közoktatásügyi miniszterére, a népoktatás és az általános tankötelezettség bevezetőjének alakjára. A gyászszertartást megelőző napon pedig a meghívott szakemberek tudományos konferencia keretében tekintették át Eötvös József sokoldalú munkásságát a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében működő Eötvös-kutatócsoport szakmai közreműködésével. A népes hallgatóság előtt elhangzott legfontosabb előadásokat és további, az újratemetés alkalmából készült tanulmányokat adunk közre a kötet második részében. A rendezvényen a kutatócsoport átnyújtotta a város vezetőinek Eötvös József korábban ismeretlen naplóját és versgyűjteményét az 1830-as évekből, amely kötetek ugyancsak Eötvös József halálának 150. évfordulója alkalmából kerültek publikálásra Gángó Gábor sajtó alá rendezésében.

Eötvös szellemi hagyatékának feltárása azonban nem ért véget földi maradványainak végső nyugalomba helyezésével. A végtisztesség megadását szolgálja kiterjedt levelezésének folyamatos közreadása is. Eötvös születésének 210. évfordulóján, 2023 elején hagyta el a nyomdát levelezésének első kötete, amely az 1820-as évek elejétől az 1848-as forradalom kitöréséig tartalmazza az Eötvös által írt és a neki címzett leveleket. A forráskiadvány Völgyesi Orsolya gondozásában a BTK Történettudományi Intézet Magyar Történeti Emlékek – Okmánytárak könyvsorozatában, az NKFIH (131564. sz. pályázat) és a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával jelent meg. A jelen kötetben olvasható tanulmányok már ezekre a friss tudományos eredményekre támaszkodnak.

Szívből kívánjuk, hogy legyen ezentúl a felújított kápolna az író, a politikus és a politikai gondolkodó emlékéhez méltó zárandokhely, a nemzeti emlékezet kiemelt helyszíne, a közreadott kötetek pedig Eötvös József szellemi örökségének gyakran idézett becses darabjai!

A szerkesztők

Eötvös József, Josef Kriehuber litográfiája, 1840,
MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 242.

A FIATAL EÖTVÖS

Irodalmi pályakezdés és közéleti szerepvállalás az 1830-as években

Eötvös József báró Szalay László felett 1865-ben elmondott emlékbeszédében a következőképpen jellemezte az 1825–27. évi országgyűlést követő időszakot s az akkor kibontakozó nemzedéki törekvéseket:

„Kötelességérzetére ébresztteni a nemzetet, s biztosítani nemzetiségünket, ez volt akkor a hazafiaknak egyedüli törekvése, s mert ehhez az akkori viszonyok között az irodalomnál más eszközünk nem vala, ez az ok, melyért a mozgalom, melyet a 25-i országgyűlés maga után hagyott, külsőleg csak az irodalom terén nyilatkozott. Soha talán az irodalom emelése a hazafiság legfontosabb, sőt egyedüli feladatának ily mértékben nem tekintetett, s természetes, ha köztünk ifjak között egy egész sereg tolongott pályára, melyen mindazt feltaláltuk, mi után ifjabb kedélyek vágyódnak: tért, melyen áldozhatunk nemes érzéseket és dicsőséget.”¹

Az irodalmi pályakezdés, az irodalmi nyilvánosságba való belépés és befogadás az írói életút kitüntetett pillanata, amelynek vizsgálata új, önálló megközelítésként jelentkezik ma az irodalomtörténet-írásban.² Különösen érdekes lehet ez a vizsgálat egy arisztokrata fiatalember esetében, akinek társadalmi státusza, kapcsolatrendszere és családi háttere az élet minden más területén különleges lehetőségeket és előnyöket biztosított. Eötvös József báró irodalmi pályakezdését, annak fontosabb állomásait s ezzel összefüggésben Eötvös közéleti szerepvállalásait elsősorban a most elkészült levelezéskötet sajtó alá rendezésének tanulságai alapján kísérem meg rekonstruálni.³

¹ EÖTVÖS 1975, 216.

² RADNAI–RÉTFALVI–SZOLNOKI (szerk.) 2021.

³ EÖTVÖS 2023.

Eötvös nemzedéke az irodalomtörténet-írásban

Eötvös és legközelebbi barátja, Szalay László szellemi útkeresésében, irodalmi próbálkozásaiban meghatározó szerepe volt Kazinczy Ferencnek, aki – mint ahogy erről egy Guzmics Izidorhoz címzett levelében beszámolt – 1829-ben egyik pesti útja alkalmával ismerkedett meg az ifjú báróval.⁴ Kazinczy levelezéséből tudjuk, hogy nagy odafigyeléssel volt a baráti, ismeretségi körében lévő tehetséges ifjak szellemi fejlődése iránt, így volt ez korábban ifjabb Wesselényi Miklós báró, Vay Ábrahám vagy az Eötvösnél csak néhány évvel idősebb Dessewffy Aurél gróf esetében. Kazinczy verset írt a legidősebb Dessewffy fiúról, amelyet egy levélben elküldött az apának, Dessewffy József grófnak.⁵ Az alig tizenhárom éves Wesselényi Miklóshoz pedig 1809-ben egy episztolát intézett, amely nemcsak a kéziratos nyilvánosságban terjedt, de nyomtatásban is megjelent Budán.⁶ Eötvös esetében szintén egy különleges gesztussal élt az idős Kazinczy, mikor az 1831-ben megjelent *Kazinczy' útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra* című művét az ifjú bárónak ajánlotta a következő dedikálással:

„Báró Eötvös Józsefnek iskolaéveinek utolsójában. Nevedjél, kedves ifju, 's légy a' kit várunk. És ha majd felhágsz a' hová érdemeid ragadozni fognak, emlékezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a' tiszta ragyog.”⁷

Kazinczy halála után, mint ahogy egy Szalay Lászlóhoz írt levelében olvashatjuk, Eötvös az elhunyt feletti gyászbeszéd megírásáról gondolkozott, s azt Szemere Pál *Muzáron*ijában szerette volna közreadni.⁸ Erre azonban nem került sor; a Kazinczy feletti emlékbeszédet Kölcsey Ferenc mondta el a Magyar Tudós Társaság 1832. szeptember 8-i ülésén, s végül az jelent meg Szemere lapjában.⁹ Több mint negyedszázaddal később azonban Eötvösnek is megadatott, hogy a szélesebb nyilvánosság előtt róhassa le tiszteletét a széphalmi mester előtt: 1859-ben, Kazinczy születésének 100. évfordulóján az Akadémia díszközgyűlésén már mint a testület másodelnöke mondta el megemlékező beszédét a Nemzeti Múzeum dísztermében.¹⁰

Az irodalomtörténeti szakirodalomban hangsúlyosan van jelen az az állítás, hogy az 1830-as évek legelején fellépő írónemzedék, amelynek Eötvös és Szalay László meghatározó tagjai voltak, elsősorban Kazinczytól, Szemere Páltól, Kölcsey Ferentől

⁴ KAZINCZY 2015, 361.

⁵ VADERNA 2013, 93–94.

⁶ KAZINCZY [1809].

⁷ KAZINCZY 2015, 138.

⁸ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Bécs, 1831. szeptember 10. Eötvös 2023, 71.

⁹ KÖLCSEY 1833.

¹⁰ Az ünnepségről lásd PRAZNOVSZKY 1998.

kaptak biztatást és támogatást, az Aurora-körhöz tartozó Bajza Józseffel és Schedel (Toldy) Ferenczel való viszonyuk azonban, különösen kezdetben, konfliktusoktól volt terhelt. Négyesy László 1914-ben megjelent tanulmányában Eötvös szellemi orientációjáról így írt:

„Eötvös, a kinek műveltsége nemzetközi volt, e törekvések szolgálatába lépve, helyzeténél fogva mintegy utalva volt arra, hogy a nyugateurópai lelki folyamatokat, törekvéseket, gondolatokat, ízlésformákat közvetítse. Hazai költőink közül azok irányához csatlakozik, a kik maguk is nyugateurópai ízlésben dolgoztak, még áldását veszi Kazinczynak, hatást vesz Kölcseytől, akinek lelkével az övé rokon, s a kinek prózáját szónokias, hangulatos és numerosus hullámlásában ő is követi.”¹¹

Kazinczy és Eötvös generációjának viszonyáról Waldapfel József a következőképpen fogalmazott:

„Még ekkor, élete utolsó hónapjaiban, is voltak új hívei [Kazinczynak – V. O.]. A legifjabbak, akik csak most indultak, akik csak a nagy változás után kezdték meg írói pályájukat, sokkal mélyebb és őszintébb tisztelettel néztek föl rá az őket megelőzőknél. Ők nem élték át az egész átalakulást, az új viszonyok közt indultak s így nem lelkesedtek annyira Kisfaludy csoportjáért, hogy kíméletlensége ne bántotta volna őket. Azt azonban látták, hogy a mindenkitől irodalmi hőroszként emlegetett Kazinczy mindjárt barátságába fogadta, bátorította, a jövő reményeinek tekintette őket.”¹²

Martinkó András pedig általánosabb érvénnyel állapította meg: „szükségszerű volt, hogy Eötvös és Szalay szembekerült apáik nemzedékével, s itt nem csak az »unokák« és a »nagyapák« természetes szövetségéről volt szó, hanem arról is, hogy műveltségük jellegénél és tájékozódásuknál fogva is vonzóbb volt számukra a nagyapák európaisága.”¹³

A nemzedéki fellépésük első, ám a cenzúra miatt megghiúsult kísérlete volt, hogy Szalay László diáktársaival és barátaival – így Eötvössel és a később szintén ismert és népszerű íróvá váló Gaál Józseffel – *Anacharsis* címen akart megjelentetni egy kiadványt, melyről Bajza József a következőket írta 1829 augusztusában Schedel Ferencnek:

¹¹ NÉGYESY 1914, 57–58.

¹² WALDAFEL 1935, 339.

¹³ MARTINKÓ 1977, 102.

„A kis Szalay valami verses és kritikás gyűjteményt fog kiadni. A dolgozó társak mind juristák, az ő collegáji. Bár csak újoncz literátoraink illy korán könyveket ne adogatnának, a kiből valami leszen közzűlök, később úgy is megbánja.”¹⁴

Bajza sorai kifejezik a következő nemzedék vállalkozásával kapcsolatos fenntartásait, ellenérzéseit. Szalay ugyanakkor éppen Kazinczy tanácsára mutatta meg a kéziratot a romantikus triász egy másik tagjának, Vörösmarty Mihálynak, hogy kikérje a költő azzal kapcsolatos véleményét.¹⁵

Dessewffy József és Széchenyi István erőterében

Eötvös első számontartott írói próbálkozása, *A kritikus apotheosisa* című mű önálló kötetben jelent meg 1831-ben, majd pedig 1833-ban a Szemere Pál szerkesztette *Muzárion* új folyamában. Eötvös ezt a 73 soros allegorikus művét, amely egy mindmáig lappangó, *Kritikusok* címen ismert vígjáték zárójelenete volt, a *Conversations* lexikon-pörben a Bajza József és kritikustársai által megtámadott Dessewffy József gróf melletti kiállásnak szánta.¹⁶ A mindössze tizennyolc éves fiatalember ezzel a művével tehát egy nyílt vitahelyzetben lépett be az irodalmi nyilvánosság terébe, éppen akkor, amikor Bajza József és köre a rövid időn belül egymást követő heves polémiák során (a *Conversations* lexikon-pörben, a *Pyrker*-pörben, majd az *Aurora*-pörben) az irodalmi élet korábbi meghatározó szereplőit – Döbrentei Gábort, Dessewffy József grófot, Kazinczy Ferencet és Szemere Pált – megtámadva, velük szimbolikusan leszámolva saját pozícióját, befolyását erősítette meg és terjesztette ki.¹⁷

Eötvösnek Dessewffy József melletti kiállása feszültté tette Széchenyi Istvánnal való viszonyát is, a grófnak ugyanis 1831. március 3-i naplóbejegyzése szerint tudomása volt arról, hogy Eötvös *Kritikusok* című vígjátékában Fellegvári néven negatív szereplőként jelenítette meg őt.¹⁸ A *Conversations* lexikon-pörben Széchenyi nem exponálta magát, s Dessewffy *Taglalatjára* készülő válasza, a *Világ* sem látott még napvilágot, mikor Eötvös elkezdte írni vígjátékát. Az 1831. február 24-én megjelent *Kritikai Lapok* első számában azonban Bajza József ismét közölte 1830 őszén publikált Dessewffy-ellenes röpiratát (*Észrevételek a' Conversations-lexiconi pörhöz gróf Dessewffy József ellen*), továbbá lehozott egy elmarasztaló bírálatot a *Taglalat*ról és

¹⁴ Bajza József Toldy Ferenchez. Pest, 1829. augusztus 11. BAJZA–TOLDY 1969, 467.

¹⁵ Bővebben lásd VÖLGYESI 2016a, 138.

¹⁶ KERÉNYI 1989, 591.

¹⁷ Újabbban lásd BODROGI 2021.

¹⁸ „So eben höre ich, dass der kleine Öttvös eine Comedie schreibt, in der ich als 'Fellegvári' lächerlich gemacht werde.” SZÉCHENYI 1934, 183.

egy pozitív kritikát a *Hitelről*. Velkey Ferenc szerint „[a] folyóiratszám így méltán kelthetett olyan érzést (még ha ez rosszindulatnak tekinthető is), hogy Széchenyi áll Bajza mögött, s vele végezteti el az elővágást”.¹⁹

Széchenyi és Dessewffy vitájában tehát Eötvös nem szólalt meg a nyilvánosságban, de egy 1831. szeptember 21-i levelében a 18. évét éppen csak betöltő fiatalember kifejtette ezzel kapcsolatos álláspontját az idős grófnak. Dessewffy nézetrendszerének meghatározó eleme volt a szív és ész harmóniája – mint ahogy VADERNA GÁBOR monográfiájában fogalmaz: „Eme egyensúly vagy mértékletesség Dessewffy antropológiai gondolkodásának az antikvitástól, leginkább a sztoikus emberképtől örökölt sajátossága.”²⁰ Dessewffy többek között éppen ennek az egyensúlynak a megbomlását kifogásolta a *Hitelben*. Eötvös ezzel egyetértve a műveltség (*cultura*) és a szabad polgárok közösségét állította szembe a finansiális kérdéseket hangsúlyozó Széchenyi programjával:

„Amit Grof Szécsényirul irsz mind helyes, vélekedésem szerint nem jött el még eddig az üdö, hol Magyarországbán minden tekintetett csak financz dolgokra kell igazitni, nevedekjék mindenek előtt még a patriotizmus, belső erőnk, jöjünk elébb még az Europai hatalmak sorába, ’s akkor gondolkozzunk belső jobb organizationkra. Neveljünk polgárokat ’s azután tegyük őket boldogokká, mert ha mostani constitutionk már meg nem álhat ha új alkotmány kell, elemekké vál akkor nemzetünk, vissza esik alkotmánytalan állapotjába, mint egy új teremtsére van szükségünk, de vélyeményem szerint ész és szívnél kell azt kezdeni inkább mint erszénynél [...] az én reményem ’s célom is az, hogy szabad polgár szántson hogy egyformán lehessen büszke ’s nagy minden magyar de nem az az út, nem pénz kereset: közönséges cultura az út, ’s nem pénz szükséges erre, hanem áldozás, melly ellen Sz[échenyi] ön meggyöződése ellen, csak hogy a nemességnek kedveskedjék – szol.”²¹

Eötvös Széchenyihez való viszonya 1836. július 1-jén megkezdett nyugat-európai tanulmányútja után változik majd meg. Hazatértét követően, 1837. december 19-én Szalay Lászlóhoz írt levelében személyes tapasztalatai és nemzetgazdasági témájú olvasmányai hatására immár a legnagyobb elismeréssel szolt Széchenyi *Hiteléről*:²²

¹⁹ VELKEY 2014, 142.

²⁰ VADERNA 2013, 291.

²¹ Eötvös József báró Dessewffy József grófhhoz. Bécs, 1831. szeptember 21. Eötvös 2023, 72, 74. Az Eötvös által használt „cultura” fogalom itt mutathatja a német filozófia hatását, amikor is a fogalom általában a „mívelődés” kifejezéshez kapcsolódva, illetve annak megfelelően jelenik meg (vö. LABÁDI 2014).

²² Naplójában David Ricardót (1772–1823), Jean-Baptiste Sayt (1767–1832) és Jean Charles Léonard de Sismondit (1773–1843) említette (Eötvös 2021b, 310–314).

„A Hitel nem csak könyv, a’ hitel valami több, nemessebb; a Hitel egy hazafiui tett, ’s ilyen leend némi részben Schweitzi utam is; ha bár kisebb mértékben. Sz[échenyi] egész erejében találá a’ multat, ’s harczat kezdve vele, ő az áldott ronto; ’s megmutatva az előítéletet, ’s önséget egész mezitelenségében, helyt csinála nekünk, hol építsünk. – Eljött az idő hol végre, a’ nemzetnek, mely multja hibáirul meggyőződöt irányt kell adnunk, ’s ez leend élttem iparkodása.”²³

Eötvös ekkor már saját műltszemléletének előképét fedezi fel a *Hitel*ben, amelynek jövőorientáltsága, mint ahogy azt Hites Sándor elemzése hangsúlyozza, általában is párhuzamot mutat a későbbiekben a centralisták programjával.²⁴ Az Eötvös további leveleiben is emlegetett svájci útinapló kézirata nem ismeretes, publikálására nem került sor, de bizonyos részei vélhetően beépültek *A karthausi* című regénybe s Eötvös korai értekezéseibe (*A zsidók emancipációja* és a *Szegénység Irlandban*, valamint a *Vélemény a fogházjavítás ügyében ns. Borsod vármegye ebbéli küldöttségéhez*).²⁵

Műfajválasztási dilemmák és publikálási stratégia

Eötvös Szalay Lászlóhoz írt leveleiből jól látható az is, hogy a fiatal báró nagymértékben támaszkodott barátja kritikai észrevételeire, s rendszeresen igénybe vette segítségét szövegeinek korrigálására, javítására. Nemegyszer a műveinek megjelentetése körüli ügyeket is Szalay bonyolította le. Jól illusztrálja ezt a *Házasulók* című színműve kiadása kapcsán 1833-ban keletkezett levelének néhány sora:

„Minekutánna Czimjén nevemet ki nem mondhatom a dedicatit is csak így tetesd belé *Barátomnak*... semmi más. Nem dedicatiohoz való. Te tudod, hogy néked szól, a többiek, kik ösmérnek értik, ’s ha gyenge ügyekezetimet honnosim megjutalmazák, edjüt lépünk ki homályunkból, ’s kik edjüt lapangtunk, edjüt tündöklünk majdan. – Ha pedig ez nem történik, akkor nevetlenségünk nekünk oly jó, mind Hadiknek az, hogy jóságá nincs, mert így adosságait nem kell füzetnie. – Így hát: (Titulus) *A Házasodok* irta B. E. J.; (Dedicatio) *Barátomnak*; (Kéréssem) *Korrigály*.”²⁶

²³ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Sály, 1837. december 19. Eötvös 2023, 142.

²⁴ HITES 2010, 279–280.

²⁵ A svájci útinaplóról olvasható még: Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1837. december. Eötvös 2023, 140; Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Sály, 1838. január 5. Eötvös 2023, 146.

²⁶ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Pozsony, 1833. Eötvös 2023, 84.

A harmincas évek elején Eötvös több irodalmi műfajjal is próbálkozott: *Házassulók* című színműve 1833-ban jelent meg Konrad Adolf Hartleben kiadásában B. E. J. monogrammal. Szalay Lászlóhoz írt leveléből tudható, hogy édesanyja, Lilien Anna báronő kérésére mondott le teljes nevének feltüntetéséről:

„Ösmérem ellenvetésedet, melyre mást nem felelhetek mind, hogy nem csak jó auctor, hanem jó gyermek is vagyok; anyám csak attól fél, hogy *nagy becses nemes vitézlő nagyságos ’s méltóságos* nevem Bajza ur Recensioi által nagyon kisebbbítettne; s szívesen engedelmes kérsinek.”²⁷

Eötvös édesanyja – s mint majd látni fogjuk, édesapja is – támogatták tehát fiuk írói ambícióját, de a család nevét és jó hírét féltették a nyilvános kritikától. A darabról végül nem Bajza, hanem Schedel (Toldy) Ferenc írt a *Kritikai Lapok*ban egy igen részletes, ám meglehetősen elmarasztaló bírálatot. Ráadásul zárásként éppen Kazinczy Ferenc korábbi dedikációját fordította a fiatalember ellen:

„Szándéka nem volt azt, kit kedvelt, elszelesíteni, nem gondatlanná, elbizottá tenni, ’s minden nyelv és művészeti szabályok’ megvetésére felszabadítani: hanem éreztetni vele, hogy vár tőle, ’s a’ reménység’ nyilvános kifejezése által buzdítani, hogy e’ reménységnek megfelelni igyekezzék. Midőn tehát a’ *Házassulók*’ szerzője írói pályára bocsátkozik, értse és tisztelje a’ nagy mester’ intését, ’s mind a’ mű’ alkotásában, mind a’ nyelvben – mellyel Kazinczy azelőtt ismeretlen bájban hagyta örökségül nemzetének – járjon el azon gonddal és készülettel, mellyek megmutassák: hogy az intőnek szavai nem valának szózat a’ pusztában, ’s reménységei ha a’ síron túl is, teljesedésbe fognak menni.”²⁸

Boszú című szomorújátékát levelezése tanúsága szerint még 1831-ben kezdte el Eötvös, de a mű végül csak 1834-ben látott napvilágot. Tudomásunk szerint egyetlenegyszer, 1836. december 21-én mutatták be Debrecenben, az előadásról a *Honművész* közölt kritikát.²⁹ Mindeközben Eötvös 1833. június 27-én Pozsonyban letette az ügyvédi vizsgát. 1833. július 5-én Cziráky Antal gróf, főispán Fejér vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé nevezte ki a fiatalembert, aki tisztségéről 1835. április 24-én mondott le.³⁰ A vármegyei hivatalviselést követően Eötvös az arisztokrata ifjak számára már jól bejáratott karrierútra lépett, s az egyik központi kormányzéknel folytatta pályafutását. A bécsi Magyar Udvari Kancellárián 1835 márciusától fogalmazógyakornokként dolgozó Eötvös József a fizetés nélküli fogalmazóvá történő elő-

²⁷ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Pozsony, 1833. Eötvös 2023, 83–84.

²⁸ TOLDY 1834, 96.

²⁹ KERÉNYI (kiad.) 2000, 970–971.

³⁰ GÁNGÓ 2008.

Szalay László, Barabás Miklós litográfiája, 1853,
MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 4121.A.

léptetése kapcsán került az Oberste Polizeil- und Zensurhofstelle elnökének, Joseph Sedlnitzky grófnak a látókörébe. A rendőrminiszter 1836 márciusában a kormánysszék informátorhálózatának több tagjától – így Michael Neustädter bárótól, Steinbach Ferentől, Csizmazia Jánostól, Bors Józseftől, egy „T. Kun” névvel jelzett ágenstől, valamint a bécsi rendőrfőnöktől, Joseph Ambergtől és Leopold Ferstltől, a Pozsonyban működő országgyűlési titkosrendőrség vezetőjétől – kért és kapott jelentést a fiatal báróról. Az informátorok közül egyedül Ferstl érvelt a kinevezés ellen, ennek kapcsán pedig kitért Eötvös irodalmi működésére is, *Boszú* című drámájának sajátos olvasatát adva: a művet liberálisnak és az 1832–1836-os országgyűlés vallásügyi ellenzékének nézeteivel egybehangzónak tartotta.³¹

Eötvös *Angelo* című Victor Hugofordításának kedvezőbb volt a fogadtatása. A művet ugyanis Kassán és Miskolcon is bemutatták, érdemes azonban megjegyezni, hogy a darabot szinte Eötvössel egy időben Csató Pál és Kiss János is lefordította.³²

A mű egykorú recepciójához nyújt adalékot, hogy a Sárospataki Magyar Társaság által kiadott és Kölcsey Ferencnek ajánlott *Parthenon* című zsebkönyv szerkesztője, Ormos László éppen Eötvös fordítását választotta a kiadvány mottójául: „Nem csak művészség a poësis, – a poësis szükség, egy jajkiáltása az emberi nemnek, melly jobb után vágódik.” A színműhöz írt előszó továbbfejlesztett változata aztán önálló tanulmány formájában 1837-ben az *Athenaeum* című folyóiratban látott napvilágot. Eddig csak a Szalay Lászlóval folytatott levelezésből tudtunk Eötvös *Attila* (*Etele*) című drámájának készültéről, s csupán egyetlen sorát ismertük;³³ most a Sárospataki Magyar Társaság által kiadott és Kölcsey Ferencnek ajánlott *Parthenon* című zsebkönyv szerkesztője, Ormos László éppen Eötvös fordítását választotta a kiadvány mottójául:

³¹ VÖLGYESI 2016b, 231.

³² VÖLGYESI 2021a, 29, 7. jegyzet.

³³ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Tutzing, 1834. május 24. Eötvös 2023, 90.

rospatakon megtalált két kéziratos kötetben (*Költeményeim*, illetve *Napló*) a harmadik felvonás cselekményvázlatát és néhány sorát is olvashatjuk.³⁴

Eötvös a negyvenes években sem hagyott fel a színműírással: Az *Éljen az egyenlőség!* című vígjátékát, amely 1841-ben keletkezett és került benyújtásra a Nemzeti Színházhoz, a szerző a kedvezőtlen bírálatok miatt visszavette. A darab csak három évvel később, 1844-ben jelent meg a Császár Ferenc szerkesztette *Aradi vészlapokban*, az ősbemutatóra pedig 1844. október 26-án került sor, azt követően, hogy Nagy Ignác hasonló tematikájú *Tisztújítását* már láthatta a nagyközönség.³⁵

Eközben költeményei is megjelentek elsősorban az irodalmi folyóiratokban és almanachokban (mindenekelőtt a Szemere Pál szerkesztette *Muzáronban*, majd a szintén Szemere szerkesztette *ellen-Aurorában*, továbbá a *Remény*, *Nefelejts*, *Emlény* és *Hajnal* című zsebkönyvekben). Szemere *Aurorájának* második kötetében látott napvilágot például a *Megfagyott gyermek* című verse Kölcsey *Mohács* és *Celesztina* című értekezéseivel együtt – ez a környezet minden bizonnyal emelte Eötvös számára a közlés presztízsét.

Ha megpróbáljuk az 1837-es év irodalmi termését rekonstruálni – ekkor tér vissza Eötvös József nyugat-európai körútjáról –, láthatjuk: az ekkor induló *Athenaeumban* jelentek meg a *Búcsú* és a *Vár és kunyhó* című költeményei, valamint a *Hugo Viktor mint drámai költő* című tanulmánya. A Heckenast Gusztáv által kiadott *Emlény* című almanachban, amelynek 1837 és 1844 között nyolc kötete látott napvilágot, 1837-ben Eötvösnek Tivadar aláírással a *Gondolat-töredékek* című verse jelent meg. A Garay János szerkesztette *Hajnal* című zsebkönyv, amely mindössze két kötetet élt meg (1837 és 1838), Eötvöstől ugyancsak Tivadar álnév alatt a *Dalnok és király* című verset hozta le az évben. Morvai István szerint „Tivadar (B. Eötves Jó’sef) Dalnok és király című románcza, nem csak a’ Hajnalban, hanem az idei zsebkönyvi világban a’ legmeglepőbb költői mű; benne a’ gondolat olyan, mihez hasonlót az idei zsebkönyvek nem mutathatnak elő”.³⁶ Az álnévválasztás nyilvánvalóan az 1835-ben elhunyt barátára, Palocsay Tivadar báróra utalt, akinek német nyelvű költeményei Eötvös gondozásában és előszavával jelentek meg 1837-ben Heckenast Gusztáv kiadásában. Eötvös levelezéséből tudjuk, hogy szerette volna Palocsay költeményeit magyar nyelven is közreadni, a versek fordításához pedig Szalay mellett Szemere Pált és Kölcseyt, valamint Gaál Józsefet igyekezett megnyerni, tudomásunk szerint azonban csak Kölcsey készült el a *Der Jüngling* című vers fordításával, amely *Az ifjú* címmel jelent meg 1839 májusában az Eötvös szerkesztette *Budapesti Árvízkönyv* má-

³⁴ Az *Etele* című darab cselekményvázlata megtalálható: Eötvös 2021a, 85, egy rövid, kidolgozott részletét pedig lásd Eötvös 2021b, 11.

³⁵ SZILÁGYI 2016.

³⁶ *Rajzolatok*, 1837. január 22., 7. szám, 55.

sodik kötetében.³⁷ Eötvös lírikusi életműve egy-két kivételtől eltekintve nem épült be az irodalmi kánonba, már egykorúan is komoly figyelmet kapott azonban az angliai útja során keletkezett *Búcsú* című verse, amelyet *A' Kisfaludy Társaság' Évlapjai* 1842-ben újraközölt Szemere Pál értelmező megjegyzéseivel.³⁸ „Sikerességét a *Búcsú* elsősorban annak köszönheti, hogy a honszeretet érzelmes (könnyes-bús) változatát szólaltatja meg rendkívül hatásos formában – illeszkedve a hazafiúi »keserveknek« abba a sorába, amelyet Kölcsey Ferenc *Rákos' nymphájához*, Bajza József *Andalgás* vagy éppen Garay János *Hazám' búja* című költeményei példáznak” – fogalmazott tanulmányában Porkoláb Tibor.³⁹

Eötvös költeményeit az 1830-as években nem adta ki kötetben, bár azokat a saját maga által összeállított kéziratos gyűjteményben lejegyezte, s elképzelhető, hogy azok így egybeszerkesztve egy szűkebb, kéziratos nyilvánosság számára hozzáférhetőek is voltak. Ezen a ponton tehát más stratégiát követett, mint Szalay László, aki már 1831-ben közreadta *Bimbók* című verseskötetét, amelyet Eötvös nagy lelkesedéssel olvasott:

„Bimboid mint eggyes ibolyák tűntek fel előttem, most egészé váltak; légy üdvözölve jo barátom, ki e virányokat teremtéd. Ösmérsz és hízelkedőnek reményilem nem fogsz tartani, ha azt mondom, hogy lyrához honnunkban hozzád hasonló talentum nincsen.”⁴⁰

Szalay kötetéről viszont az Auróra-körhöz tartozó író-lapszerkesztő Kovács Pál igen-csak kemény hangú kritikát jelentetett meg. Vélhetően ez és a *Muzáron* III. és IV. kötetéről 1830-ban írt bírálatának ellentmondásos fogadtatása is hozzájárult ahhoz, hogy a fiatalember 1831-ben a következőket írta Szemere Pálnak művei megjelentetésével kapcsolatban:

³⁷ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1836. január. Eötvös 2023, 95–97; Eötvös József báró Kölcsey Ferenchez. 1836. február 26. előtt. Eötvös 2023, 97–99; Eötvös József báró Szemere Pálhoz. 1836. február 26. előtt. Eötvös 2023, 100–103; Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1836. március. Eötvös 2023, 103–104; Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1836. március 29. Eötvös 2023, 104–107; Eötvös József báró Kölcsey Ferenchez. 1836. április 13. előtt. Eötvös 2023, 107–111; Kölcsey Ferenc Eötvös József báróhoz. Nagykároly, 1836. május 3. Eötvös 2023, 113–116.

³⁸ EÖTVÖS 1842.

³⁹ PORKOLÁB 2013, 339.

⁴⁰ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Bécs, 1832. június 24. Eötvös 2023, 77.

„Kérve kérem azonban a’ Tek. urat, tőlem épenséggel semmit fel nem venni. Kedvem és stúdiumom engem jelenleg más pályára vonz. Kétség kívül mert vocatióm nem literarius, ha bár ennek kora megismerésére az is segélhete, hogy az Észrevételek és Bimbók nem úgy fogadta(tta)k mint reméllém és reménylhetém.”⁴¹

Eötvös a prózában is kipróbálta tehetségét még első regényének megjelenése előtt: ezt bizonyítja a Byron-hatást mutató *Álom* című elbeszélése,⁴² amely *A megfagyott gyermek*, a *Panasz*, *A méreg* és *A szerelem* című költeményekkel együtt jelent meg 1835-ben a Szemere által szerkesztett ellen-*Aurorában*, valamint egy I. András korában játszódó másik munkája, amelynek kézírata nem ismert, csupán Szalayval való levelezéséből tudunk készültéről. Az elbeszélésről 1831 szeptemberében így írt Eötvös: „Illy dolgozásokkal töltöm én napjaimat, de mivel illy munkát nem mindég folytathatok, románomon dolgozom András idejéből, mellynek skiczét ösméred; ez olly munka, melly hamar folyik s mellyet jövő Juniusik elvégezni reménylek.”⁴³

Eötvös tehát nemzedéktársaihoz hasonlóan az ekkor még nagy népszerűségnek örvendő almanachokban és a harmincas évek legrangosabb irodalmi lapjában, az 1837-ben Bajza, Toldy és Vörösmarty szerkesztésében meginduló *Athenaeumban* közölte írásait – lényeges különbség, hogy az 1840-es években színre lépő újabb írógeneráció már egy sajtótörténeti korszakváltás időszakában futja be pályáját, hiszen az *Athenaeum* 1843-ban bekövetkezett megszűnése után számára már elsősorban a divatlapok jelentették az új publikálási lehetőséget.⁴⁴

Az első sikerek és pozíciószerezés az irodalom intézményrendszerében

Eötvös lapalapítással is próbálkozott: Vállas Antallal akarta még 1836-ban elindítani a *Haza és Külföld* című szemlét, amely a Nyugat-Európában már jól ismert *revue* meghonosítását célozta meg.⁴⁵ A lap közhasznú ismereteket kívánt közvetíteni a magyarságról és a szomszédos népekről, s természetesen irodalmi rovattal is rendelkezett volna, ez utóbbihoz Kölcsey támogatását és közreműködését is meg akarták nyerni.

⁴¹ Szalay László Szemere Pálhoz. Pest, 1831. szeptember 29. SZALAY 1913, 60–61.

⁴² Vö. GÁNGÓ 2000.

⁴³ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. Bécs, 1831. szeptember 10. EÖTVÖS 2023, 71.

⁴⁴ SZILÁGYI 2021, 84–85.

⁴⁵ Vállas Antal (1809–1869) eredetileg szerzetesnek készült, de az örökfogadalom letétele előtt kilépett a piarista rendből. Ezután a pesti egyetemen jogot és matematikát tanult, itt ismerkedett meg Eötvössel. 1833 és 1836 között Eötvös öccsének, Dénesnek volt a nevelője. Bécsből való visszatérte után Pesten közösen határozták el a *Haza és Külföld* című lap megindítását.

„A Magyar nem ösmeri hazáját, ön ereje nagy titokként ál előtte, nem ösmeri a’ külföldöt, ’s bamúlja vagy utálja, mert becsülni csak az tud ki ösmér. E hiányt potolni lesz Szemlének fő feladása. A külföldi, ’s Magyar statistica, hazai ’s idegen szokások, utazo Magyarok levelei, a Külföldön megjelent, ’s honnunkat közlő munkák megbirálása ’s illyenek. Minden kötet végíve e Czim alatt Hazai és külföldi Litteratura csak Litteraturával foglalatoskodnak, ’s éppen ezen rész az melyben segéd kezedet anyival biztossabban kérjük, menyivel nagyobb szükségünk vagyunk rá. Érdemetlen kezekbe volt a Magyar Kritica eddig, álj hozzánk, ’s látni fogod milly varázshatalmú neved, a rossz befolyás semmivé válik, ’s szabad leend ismét Litteratúránk, melly csak a’ szép örök változhatatlan törvényei birosága alá vetődik általad. Minden nagy ironak minden nagy befolyású szónoknak van Organuma, légyen ez a’ Tiéd.”⁴⁶

Eötvös tehát nemcsak egy eddig ismeretlen profilú orgánus életre hívását szorgalmazta, de Kölcsey bevonásával Bajzaéknak az irodalmi életben elért befolyását is ellessúlyozni akarta. Elképzeléséből végül nem lett semmi, de néhány évvel később Kazinczy Gábor és köre, az Ifjú Magyarország részéről fogalmazódott meg hasonló törekvés, amely az *Athenaeum*tól való függetlenedést és egy új, nemzedéki alapon szerveződő lap megindítását tűzte maga elé célul.⁴⁷

1838-ban a *Budapesti Árvízkönyv* kiadásával Eötvös már maga kezdeményezett egy ötkötetes irodalmi vállalkozást a nagy pesti árvízben tetemes károkat szenvedő könyvkiadó, Heckenast Gusztáv megsegítésére. Ezzel kapcsolatos levelezése betekintést ad a szervezőmunkába, a szerkesztés nehézségeibe, s láthatóvá teszi azt, hogy kiket tudott és kiket nem tudott megnyerni a vállalkozás számára. Az *Árvízkönyv* első, harmadik és ötödik kötetében jelent meg *A karthausi* című regénye, amelyet 1842-ben Heckenast egy kötetben adott ki, s még ugyanebben az évben német fordításban is az olvasóközönség elé került. Az Eötvösről szóló titkos jelentések szerint a művet csak apjának, ifjabb Eötvös Ignác tárnokmesternek a közbenjárására engedte át a cenzúra. Ez a hír mindenesetre erősíteni látszik azt a feltételezést, hogy a család támogatta a fiatalember írói ambícióit, s az apa hajlandó volt befolyását és kapcsolatait is mozgósítani ennek érdekében.⁴⁸

A regény nagy feltűnést keltett, és a szórványos adatok alapján feltételezhetjük, hogy különösen a fiatalok és a nők körében igen népszerű volt.⁴⁹ Gyulai Pál 1872-ben a Kisfaludy Társaságban elmondott emlékbeszédében azt hangoztatta: *A karthausi* rendkívüli hatása csak Vörösmarty művéhez, a *Zalán futásához* volt mérhető. Szilágyi Márton pedig kéziratban lévő tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy iga-

⁴⁶ Eötvös József báró Kölcsey Ferenchez. Bécs, 1836. június 13. Eötvös 2023, 119.

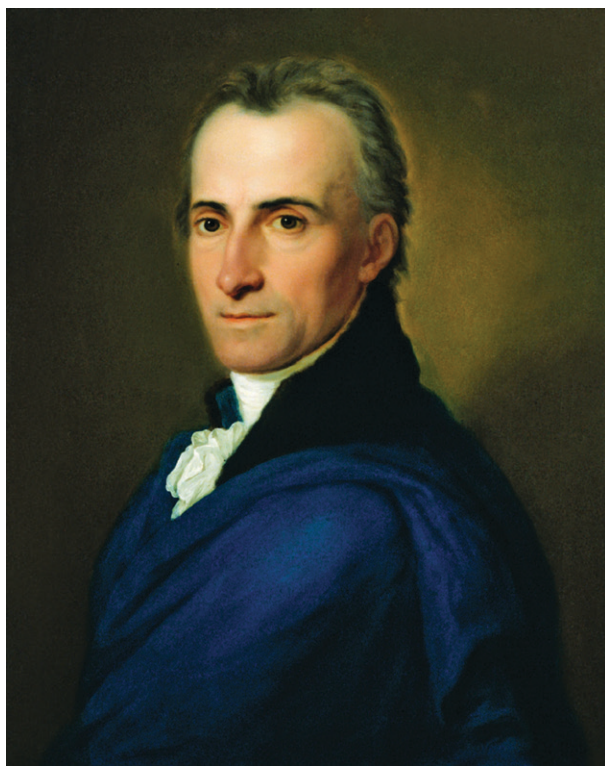
⁴⁷ VÖLGYESI 2019, 18.

⁴⁸ VÖLGYESI 2016b, 234–235.

⁴⁹ ERDÉLYI 1991, 215.

za lehet Péterfy Jenőnek, aki szerint a regénynek volt egy tartós és késleltetett hatása a 19. század végi regényirodalomra (mint például Toldy István *Anatole* vagy Ambrus Zoltán *Midas király* című művére).⁵⁰

A fiatal báró bekapcsolódott az intézményesülő tudományos életbe is. Eötvöst még 1835 szeptemberében megválasztották a Magyar Tudós Társaság levelező, 1839. november 23-án pedig mint a Tiszán inneni királyi kerületi tábla közbíráját a társaság tiszteletbeli tagjává Deák Ferencsel és Stáhly Ignáccal együtt.⁵¹ Megválasztásának indoka „folyvásti buzgó literatúrai munkássága ’s különösen legújabb jeles munkái” voltak. Mindeközben 1838. november 25-én Székács Józseffel egy időben a Kisfaludy Társaság tagságát is elnyerte. Eötvös így az 1830-as évek második felére az irodalmi és tudományos élet reprezentatív intézményeibe is bekerült. Párhuzamként érdemes felvillantani, hogy a nyugat-európai utazásából hazatérő Teleki László gróf 1836-ban mint a Magyar Királyi Udvari Kancellária fogalmazója lett a Magyar Tudós Társaság levelező tagja – vele együtt választották meg többek között Szalay Lászlót, Tóth Lőrincet, Jászay Pált és Teleki Domokos grófot. Teleki László ekkor még nem rendelkezett sem a tudomány, sem pedig az irodalom terén számbavehető teljesítménnyel, mikor azonban 1844 decemberében tiszteletbeli tag lett, *Kegyenc* című drámája már országos ismertséget szerzett számára. A Helytartótanács titkáráként tevékenykedő Dessewffy Aurél gróf pedig még 1833-ban nyerte el a Tudós Társaság levelező tagságát, 1837-től pedig a Kisfaludy Társaság tagjai között is szerepelt a neve. Mindhárom arisztokrata fiatalember tehát egy ideig alkalmazásban volt a központi kormányzásoknál, Eötvös ezenkívül a Tiszán inneni kerületi táblához is kinevezést nyert, hivatali előmenete-

Kazinczy Ferenc, Donát János olajfestménye, 1813, MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 115.

⁵⁰ SZILÁGYI 2023.

⁵¹ A Magyar Tudós Társaság' évkönyvei 1842, 31.

lükkel szinte párhuzamosan azonban a Magyar Tudós Társaság tagságát is kiértelmelték, 1839–40-ben pedig majd a felsőtáblán a főrendi ellenzék, illetve az újkonzervatívok táborának meghatározó alakjaiként tűnnek fel az országos politikában.⁵²

Eötvös és a Kölcsey- emlékbeszéd

Kölcsey egykori patvaristájának, az irodalmi életben is jól ismert Pap Endrének a Szemere Pállal folytatott levelezése érdekes adalékot szolgáltat Eötvösnek a Kölcsey felett elmondott emlékbeszédével kapcsolatban is. A meggyengült egészségi állapota miatt Ischlben tartózkodó Eötvös 1839 augusztusában Pulszky Ferencen keresztül kért adatokat az országgyűlésen Pozsonyban lévő Pap Endrétől Kölcsey végnapjairól, temetéséről és sírjáról – a báró ekkor tehát már dolgozott a beszéden. Papnak egy későbbi levele szerint Eötvös készülő munkájának híre már jóval elhangzása előtt elérkezett a diéta helyszínére, s nagy várakozást keltett.⁵³ Pap Endre, aki személyesen nem tudott részt venni az Akadémia novemberi közgyűlésén, nemcsak maga, de Pozsonyban tartózkodó barátai számára is kérte Szemerétől az emlékbeszéd lemásolását:

„Nem tudom miként történt, de annyi bizonyos, hogy Eötvös beszédéről Pozsonyban már érkeztek hírek, s beszélgetnek róla, mint olyanról, mihez hasonlót nem is képzelhetünk. Állíthatom, hogy Eötvös mind inkább *nagynak* ismertetik el, s Édes Uram Bátyám büszke lehet kedveltjére.”⁵⁴

Szemere válaszát nem, csupán egy Pap Endréhez szóló levélfogalmazvány töredékét ismerjük:

„Folyó hónap 11-dikán írod, édes jó Endrém, hogy Eötvös beszédéről Pozsonyban már érkeztek hírek, s beszélgetnek róla, mint olyanról, mihez hasonlót nem is képzelhetünk. Tegnap délután hat és hét óra között [...] olvasám föl feleségem és Béla s később Fogarasi János hallgatóim előtt a beszédet. Derék! Szép! Főnséges! Dicső! s egyéb ezekhez hasonló örömfájdalomszózatok törtek ki belőlem, lelkem el volt részegülve, s csaknem az egész éjt szellemi tobzódásban álmodozások között virrasztotta keresztül.”⁵⁵

⁵² Teleki és Eötvös kapcsolatáról lásd VÖLGYESI 2021b.

⁵³ VÖLGYESI 2021a, 34.

⁵⁴ Pap Endre Szemere Pálhoz. Pozsony, 1839. november 11. MOLNÁR 1969, 66.

⁵⁵ Uo. 67.

A beszéd valóban nagy figyelmet keltett, s Bártfay László naplójából tudjuk, hogy azt ő maga magánkörben többször is felolvasta – főként női hallgatóság előtt.⁵⁶ Az emlékbeszéd tehát nyomtatásban való megjelenése előtt a kéziratos nyilvánosság része lett, s először ebben a közegben fejtette ki hatását. A beszédnek a pesti vármegyeházán összegyűlt hallgatóságra tett hatásáról Bártfay a következőket jegyezte fel 1839. november 24-én:

„Mind a’ beszéd’ magas érzeményü tartalma mind az előadás nagy lelkesülésre ragadá az öszves gyülekezetet, ’s legtöbb hallgató’ szemeiből forró könyeket fakasztott. – Szebb, valódibb, lángolóbb beszédet nem hallék – ez esik legközelebb, izlésem ’s nézetem szerint, a’ Kölcsey beszédeihez. – Zajos taps ’s éljen kiáltás tört ki talán húsz ízben is a’ hallgató tömegből, melly alig tudott szünni, midőn a’ szónok helyéről lelépett.”⁵⁷

Bártfay 1840 szeptemberében azt is feljegyezte, hogy Szemerével együtt elolvasták az emlékbeszédet, majd így folytatta: „Szemere nem találja azt olly jónak mint a’ millyennek a’ nagy közönség találá taval.”⁵⁸ Szemere tehát, úgy tűnik, egy év elteltével már kevésbé lelkesedett pártfogoltja szövegéért. Eötvös mindenesetre mint ismert és elismert író s mint a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja érkezett meg Pozsonyba november utolsó napjaiban, csakúgy, mint hét évvel korábban Kölcsey Ferenc, aki 1832 szeptemberében Kazinczy Ferenc felett mondta el nagyhatású emlékbeszédét, s néhány hónappal később mint Szatmár megye első követe kapcsolódott be az országos politikába.

A politikusi pálya kezdete

Eötvös eredetileg az alsó táblán szeretett volna megjelenni Borsod megye követeként az 1839–40. évi országgyűlésen, s erre a feladatra – mint az levelezéséből sejthető – tudatosan készült:

„Fellépésem Borsod V[árme]gyében mint szónok, bár a’ Gyűlés érdektelensége végett csak kisebb tárgyakban történhetet, ollyan vala mellyel megelégszem, ’s ha nem csal minden várakozás, a’ jövő Országgyűlés mint követet lát, ’s nem mint útsót.”⁵⁹

⁵⁶ VÖLGYESI 2021a, 35.

⁵⁷ BÁRTFAY 2010, 281.

⁵⁸ Uo. 369.

⁵⁹ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1837. december. Eötvös 2023, 140.

Célja eléréséhez a megye egyik legbefolyásosabb politikusának, a főjegyzői tisztséget betöltő, többszörös országgyűlési követnek, Palóczy Lászlónak a támogatását remélte megszerezni:

„De most politicus életemről. – Tudod hogy itt létemnek fő oka a’ követség; mind eddig érdekesebb tárgy elé nem fordulván, csak kisebbekben szolhaték, ’s tapsal, egyébbiránt közelg a’ jövő Congregatio, ’s vele a’ pillanat melyben nagyobbakban is fellépek, ’s úgy hiszem, el fogom érni célomat. Paloczy kinek a Megyében biztos többsége vagy, megígérte hogy minden befolyását számomra használandja, ’s van valami bennem, ami arra int hogy törekedésem hasztalan nem leend. – Popularitás; hála az Égnek nálunk is szükséges, ’s ennek megszerzésére én e modokkal élendek.”⁶⁰

Eötvös ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy családjának politikai szerepvállalása, arisztokrata és katolikus mivolta jelentős hátrányt jelent a protestáns többségű, hagyományosan ellenzéki vármegyében:

„Helyeztetésem nehéz. Nevem, Magnasságom, Vallásom, minden ellenem van, ’s csak ha V[ár]megyémet mintegy kényszerítem választásomra, remélhetem azt. Abba a’ helyeztetésbe kell hoznom Borsodot hogy el ne mellőztethessem, ’s csak ha ezt elérhetem remélhetek biztossan. Egyébbiránt, nem ijedek meg feladásomtól, mert azon meggyőződés, hogy csak mint követ használhatok igazán; minden nehézségek legyőzésére erőt ad.”⁶¹

Eötvös reményei minden igyekezete ellenére sem váltak valóra: a megye a református Palóczy mellett a protestáns többség támogatását élvező másik arisztokratát, a szintén református Vay Lajos bárót, nem mellesleg a megye adminisztrátorának, Vay Miklósnak a testvérét küldte a diétára.

Eötvös tehát 1839 novemberének végén a felsőtáblán jelent meg, s ott a Batthyány Lajos gróf vezetésével szerveződő ellenzéki arisztokratákhoz csatlakozott. A legnevezetesebb szerepet a vallásügyi vitákban vitte, amelyek ekkor két szálon futottak.⁶² Az egyik szál a vegyesházasságok ügye volt, különös tekintettel a reverzálisok eltörlésére és a vegyesházasságokból született gyermekek vallási hovatartozására. A kérdés már az 1832–36-os diéta napirendjén is szerepelt, akkor azonban az alsótábla a főrendek ellenállása miatt felfüggesztette ennek tárgyalását. Az ügy pártfogói nem

⁶⁰ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1837. december 19. EÖTVÖS 2023, 143.

⁶¹ Eötvös József báró Szalay Lászlóhoz. 1837. december 19. Uo.

⁶² Bővebben lásd VÖLGYESI 2016b, 235–243.

egyszerűen a protestánsok lelkiismereti szabadságának sérelmét hangsúlyozták, hanem alkotmányos vagy másképpen országos sérelemnek tekintették a kérdést, véleményük szerint ugyanis itt az 1791. évi 26. tc. 15. §-át sértő gyakorlatról volt szó a reverzálisok tekintetében. Eötvös támogatta az alsótábla álláspontját a reverzálisok eltörlése kapcsán, ám világosan leszögezte: „Arra, mi a Catholica hitvallásnak lényegéhez tartozik, a’ törvényhozó testnek befolyása nincsen.”⁶³ A másik szál Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Scitovszky János rozsnyói püspök eljárását sérelmezte. Lajcsák ugyanis a vegyesházasságok kapcsán kiadott 1839. május 15-i körlevele után, május 27-én – szakítva az ötvenéves gyakorlattal – megtiltotta egyházmegyéje papjainak, hogy megáldják azokat a vegyesházasságokat, melyekben a protestáns fél nem ad reverzalist. Erre az esetre a *passiva assistentia* eljárását írta elő, melynek során a pap egyszerűen csak tudomásul veszi a házasság létrejöttét. Hasonló eljárást követett Scitovszky is saját egyházmegyéjében. Az alsótábla arra kérte az uralkodót, hogy úgy is, mint apostoli király, a főpásztorok rendeleteit semmisítse meg, utasítsa őket körleveleik visszavonására, és a jövőre nézve tiltsa el őket a törvények egyoldalú és helytelen magyarázatától. A titkos jelentések szerint Eötvös már az előzetes ellenzéki egyeztetésen kifejtette: a felsőtáblának nem kell mindenben az alsótábla álláspontját követnie, az pedig hallatlan lenne, ha egy alkotmányos nemzet az uralkodót arra akarná kérni, hogy a szóban forgó két püspök lelkiismereti szabadságával szemben kényszerítőleg lépjen fel, miközben egyébként a megsértett szólásszabadság kérdése szintén a diéta napirendjén van. Eötvös 1840. március 6-i, az ellenzék köreiből nagy vihart kiváltó felszólalásában abból indult ki, hogy a két püspök törvényt nem sértett, annak szó szerinti előírását betartotta – ráadásul a *passiva assistentiával* kötött vegyesházasságok törvényességét és érvényességét is elismerték. A polgárok lelki nyugalmának helyreállítása érdekében azonban a törvényhozásnak lépnie kell. Eötvös szerint a törvényhozásnak két lehetősége van: az egyházat törvény által kötelezik a szertartás elvégzésére, s ezt a végrehajtó hatalomnak majd be kell tartatnia. A másik út, hogy azokat a vegyesházasságokat, melyek a katolikus egyház elveivel ellenkeznek, a protestáns lelkész előtt is meg lehessen kötni. A kormány közbelépését azonban, még ha az rövid távon eredményt is hozna, nem tartotta célravezetőnek:

„Soha alkotmányos ország a’ korlátlan hatalmat fel nem szólítja még büntetlenül, soha nem sérté az egyes szabadságát a’ nélkül, hogy az egész szabadság nem sínlette volna következeit! [...] de vallyon ha a’ Kormányt egyszer felszólíták, hogy hatalmát a’ lelkiismeretek felett gyakorolja, nem fognak e idők jöhetni, hol e’ határozatnak azok érzendik következeit, ki azt most felhívják; hol a’ mi most a vallásos szabadság ne-

⁶³ Idézi VÖLGYESI 2016b, 236.

vében kéretik, az épen e' szabadság ellen fog használtatni, míg ivadékunk egyszer elmondhatja Tacitussal: »quantoque majore libertatis imagine tagabentur, tanto eruptura ad insensius servitium«.”⁶⁴

Az Eötvös által idézett tacitusi szöveghely általánosan ismert és hivatkozott volt a 18. századi Angliában,⁶⁵ sőt 1839 nyarán is elhangzott az angol parlament alsóházában a titkos választójog vitájakor. A fel-

Bajza József, Karl Mahlknecht acélmetszete
Barabás Miklós rajza után, 1830,
MNM Történelmi Képcsarnok, ltsz. 868.

ban a titkos választójog vitájakor. A felszólalásokat a *Jelenkor* is ismertette, s bár az idézet nem az ő szájából hangzott el,⁶⁶ azt a lap Thomas Macaulaynak tulajdonította, s így foglalta össze: „Véleményem szerint minden önkény rossz ugyan; de legrosszabb az, mely szabadelműség palástja alá rejtezik.”⁶⁷ A Tacitus-idézet ugyancsak olvasható Kemény Zsigmondnak az 1840-es évek első felében született *Korteskedés és ellenszerei* című munkájában.⁶⁸ Az ilyenformán a republikánus értékek és a szabadság védelmében a zsarnokság és önkény ellenében felhasznált idézet tehát ismerősen csengett a hazai közéletben, mint ahogy Tacitus életművének más szöveghelyei is beépültek a korabeli politikai szótárba és tudományos diskurzusba – mint ahogy erre Szűcs Zoltán Gábor és Dávidházi Péter elemzése is rámutatnak a „félelem és remény nélküli szabad lélek”, illetve a „sine ira et studio” kifejezések kapcsán

⁶⁴ „Tetszetős szavak, valójában üresek és csalárdok, s minél inkább a szabadság látszatába voltak burkolva, hamarosan annál kegyetlenebb szolgaságba vezettek.” (Tacitus: *Annales* I. 84, Borzsák István ford.)

⁶⁵ GUNN 1983, 17–18.

⁶⁶ Eredetileg James Milnes Gaskell idézte Tacitus szavait az 1839. június 18-i parlamenti vitában. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1839/jun/18/the-ballot> (letöltés 2022. május 7.).

⁶⁷ *Jelenkor*, 1839. július 10., 55. szám, 218.

⁶⁸ KEMÉNY 1844, 131.

végzett elemzéseikben.⁶⁹ Eötvös éppen a fenti tacitusi szöveghellyel tette egyértelművé a vallásügyi vitában az újkonzervatívoktól, mindenekelőtt Dessewffy Aurél gróftól eltérő álláspontját. Mindketten érzékelték ugyanis a világi hatalom törekvései és a katolikus egyház autonómiája között feszülő ellentétet; a kialakult konfliktus feloldását Eötvös egyértelműen a törvényhozástól, Dessewffy azonban a végrehajtó hatalom közbelépésétől várta.

Eötvös József 1830-as években keletkezett levelei alapján meglehetősen jól rekonstruálható irodalmi pályakezdése, ez irányú kapcsolatrendszerének kiépülése és működése. Kevésbé ragadhatóak meg ezekből a politikusi szerepre való felkészülés tartalmi elemei, az azonban kétségtelen, hogy a fiatal báró rögtön első országgyűlési fellépésekor kitűnt a felsőháznál megjelenő ellenzéki arisztokraták közül felkészültségével, tájékozottságával, szónoki talentumával és vitakészségével. Politikusi képességeit bizonyítja, hogy a következő diétán elfogadott 1844. évi 3. tc. végül az Eötvös által még 1840-ben javasolt megoldást emelte törvényerőre. Az új szabályozás a jövőre nézve ugyanis lehetővé tette, a múltra nézve pedig törvényesítette az 1839 márciusa és 1844 novembere között protestáns lelkész előtt megkötött vegyes házasságokat.⁷⁰

Bibliográfia

- A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei 1842. *A' Magyar Tudós Társaság' évkönyvei*. Buda, 1838–1840. V. kötet.
- Bajza József – Toldy Ferenc 1969. *Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 9. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Budapest.
- Bárfay László 2010. *Bárfay László naplói*. Sajtó alá rendezte és a kísérőtanulmányt írta Kalla Zsuzsa. Budapest.
- Bodrogi Ferenc Máté 2021. Bajza József és az Aurora pénze (az Aurora-pör „hatalom-gazdasági” olvasata és a bajzai lélek). *Studia Litteraria* 60/3–4 (Írói gazdálkodások a 19–20. században), 71–98.
- Dávidházi Péter 2004. *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Irodalomtudomány és kritika. Budapest.
- Eötvös József 1842. Búcsú, báró Eötvös Józseftől, magyarázva Szemere Pál által. *A' Kisfaludy Társaság' évlapjai*. III. Buda, 109–115.
- Eötvös József 1975. Szalay László. Emlékbeszéd. In: *Arcképek és programok*. Eötvös József Művei. Szerkesztette, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta Fenyő István. Budapest.
- Eötvös József 2021a. *Költeményeim*. Sajtó alá rendezte és a kísérőtanulmányt írta Gángó Gábor. Sárospatak.

⁶⁹ DÁVIDHÁZI 2004, 569–618; SZŰCS 2009.

⁷⁰ VÖLGYESI 2016b, 233.

- Eötvös József 2021b. *Napló*. Sajtó alá rendezte és a kísérőtanulmányt írta Gángó Gábor. Sárospatak.
- Eötvös József 2023. *Levelek I. (1820-as évek – 1848. február 28.)* Sajtó alá rendezte Völgyesi Orsolya. Eötvös József levelezése. Budapest.
- Erdélyi János 1991. Egy századnegyed a magyar szépirodalomból. In: *Irodalmi tanulmányok és pályaképek. A magyar irodalomtörténetírás forrásai. Fontes ad historiam litterarum Hungariae spectantes* 14. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona. Budapest, 183–255.
- Gángó Gábor 2000. Káint álmodó angyalok. Byron-élmény és világmitosz Eötvös József ifjúkori novellájában. *Holmi* 12/5, 526–537.
- Gángó Gábor 2008. A megye aljegyzője. Bárány Eötvös József Fejér megyei hivatala, 1833–1835. *Századok* 142/1, 49–61.
- Gunn, John Alexander Wilson 1983. *Beyond Liberty and Property. The Process of Self-Recognition in Eighteenth-Century Political Thought*. Kingston–Montreal.
- Hites Sándor 2010. „hanem lesz”: A jövő mint valós idő a nemzet politikai ideológiáiban. In: Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.), Vincze Ferenc – Zákány Tóth Péter (szerk.): *Nemzeti művelődés – egységesülő világ*. Budapest, 268–280.
- Kazinczy Ferenc [1809]. *Kazinczy Ferencz Méltóságos Bárány Wesselényi Miklós úrhoz, Miklósnak fiához, midőn tizenharmadik esztendejébe belépven, a’ Közép-Szolnok várm. felkölték között, mint kapitány-segédtszjtje az atyjának, szolgálni kezdett...* Budán.
- Kazinczy Ferenc 2015. *Magyarországi utak*. Sajtó alá rendezte Orbán László. Kazinczy Ferenc művei. Debrecen.
- Kemény Zsigmond 1844. *Korteskedés és ellenszerei*. Második füzet. Kolozsvár.
- Kerényi Ferenc 1989. Drámáról, színházról – Eötvös kapcsán. *Irodalomtörténet* 70/4, 589–609.
- Kerényi Ferenc (kiad.) 2000. *A magyar színikritika kezdete (1790–1837)*. I–III. kötet. A magyar irodalomtörténetírás forrásai 16–18. Budapest.
- Kölcsey Ferenc 1833. Kazinczy. *Muzárion*. Új folyam. 1833, 28. rész. 376–389.
- Labádi Gergely 2014. A kultúra koncepciói az 1810-es években (Fordítások az Erdélyi Múzeum körül). In: Egyed Emese (szerk.): *Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig. I. Magyar felvilágosodás. Irodalom II. (Mű)forma és értelmezés*. Kolozsvár, 97–105.
- Martinkó András 1977. Az ifjú Szalay László a történelem, az irodalom és az életpálya egy fordulópontján. In: Martinkó András: *Teremtő idők*. Budapest, 97–120.
- Molnár József 1969. Pap Endre levelei Szemere Pálhoz Kölcsey Ferenc szobrának létrehozása ügyében. Befejező közlemény. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 4/4, 55–76.
- Négyesy László 1914. Eötvös költeményei. *A Kisfaludy Társaság évlapjai*. Új folyam. 48 (1913–1914), 55–71.
- Porkoláb Tibor 2013. „A Búcsú dalnoka”. Eötvös József a költészettörténeti kánon peremén. In: Tóth Arnold (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*. 52, 337–343.
- Praznovszky Mihály 1998. Kazinczy-emlékünnepe 1859-ben. In: Praznovszky Mihály: *„A szellemiadal ünnepei”. A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén*. Budapest, 47–68.

- Radnai Dániel Szabolcs – Rétfalvi P. Zsófia – Szolnoki Anna (szerk.) 2021. *Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet. Tanulmányok*. Verso könyv, Pécs.
- Szalay Gábor (kiad.) 1913. *Szalay László levelei életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva*. Budapest.
- Széchenyi István 1934. *Gróf Széchenyi István naplói 1830–1836*. IV. kötet. Gróf Széchenyi István Összes Munkái XIII. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Vizsota Gyula. Budapest.
- Szilágyi Márton 2016. Egy vígjáték irodalom és politika metszéspontján (Eötvös József: Éljen az egyenlőség). In: Szilágyi Márton: *Hagyománytörések. Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*. Budapest, 101–112.
- Szilágyi Márton 2021. Utak az első publikációhoz. Az 1840-es évek irodalmi nemzedékének pályakezdése. In: Radnai Dániel Szabolcs – Rétfalvi P. Zsófia – Szolnoki Anna (szerk.): *Pályakezdés, karrierút, irodalomtörténet. Tanulmányok*. Verso könyv, Pécs, 67–89.
- Szilágyi Márton 2023. Bevezetés. In: Szilágyi Márton: *Torlódások. Tanulmányok a 19. század második felének prózaepikájáról*. Kézirat.
- Szűcs Zoltán Gábor 2009. „Reménységtől s félelemtől szabad lélek”. Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. *Irodalomtörténet* 90/4, 428–461.
- Toldy Ferenc 1834. A' házassulók [Kritika]. *Kritikai Lapok*, IV. füzet, 57–96.
- Vaderna Gábor 2013. *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*. Budapest.
- Velkey Ferenc 2014. Tisztelt Ellenem – Kedves Barátom: Eötvös és Széchenyi reformkori kapcsolata I. (A kezdetek a gróf látószögében.) In: Benkő Ágota – Vértessaljai László SJ (szerk.): *Eötvös hite. Egy hiteles ember közéleti hatékonysága*. Budapest, 125–160.
- Völgyesi Orsolya 2016a. Szalay László nemzedéke Kölcsey vonzásában. In: Völgyesi Orsolya: *Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban. Tanulmányok*. Budapest, 134–146.
- Völgyesi Orsolya 2016b. Eötvös József és a titkosrendőrség az 1839–40-es országgyűlésen. In: Völgyesi Orsolya: *Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban. Tanulmányok*. Budapest, 231–244.
- Völgyesi Orsolya 2019. Vachott Sándor irodalmi kapcsolatrendszerének rétegei. *Irodalomismeret* 30/1, 15–28.
- Völgyesi Orsolya 2021a. Pap Endre irodalmi pályakezdéséhez. In: Manhercz Orsolya – Sipos Balázs – Tóth Barbalics Veronika (szerk.): *Nemzet, politika, nyilvánosság. Tanulmányok a 19–20. századi Magyarországról Pajkossy Gábor 70. születésnapjára*. Szombathely, 27–36.
- Völgyesi Orsolya 2021b. Az Eötvös–Teleki-levelezés kontextusairól. In: Varga Zsuzsanna – Melkovics Tamás (szerk.): *Szabad nemzet szabad hazában. Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára*. Humaniorák. Budapest, 295–302.
- Waldapfel József 1935. *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830*. Budapest.